

ANDREJ SMOLE, ZNAMENITI SLOVENEK

Dramski monolog

Matjaž Kmecl

30. novembra 1840 je Andrej Smole povabil prijatelje na praznovanje svojega godu; še preden pa so se zbrali, ga je pokončala živčna kap, prijatelji so se razbežali in ostal je samo njegov najbližji in najzvestejši, France Prešeren: v njegovih rokah je umrl.

Zdaj so se vsi razbežali; ubi mors, ibi nihil.* Ko strahopetec zavoha smrt, ga zapusti pamet.

Če po pravici povem, mi je zdaj še posebej žal kopuna; ta žival, kar poglej jo dobro, ni kakšen star, od razvrata izmozgan petelin, ki so mu porezali greben, temveč ptič z nežnim, mehkim mescem – kar vidi se, kako se mu je ljubezen sproti odlagala vanj, ko se že ni v kokoši; zdaj je vreden najvišje poezije. Pa tudi tista koščena cajzlarska* drobnjad ni, ki jo lovijo krakovski fakini – ko moraš s kostmi in perjem za en grizljaj prežvečiti cele jate južnih ptic. Ali pa, ne daj Bog, rakova golazen iz Ljubljane, kjer se plazi po dnu in se hrani z ljubljanskim govnom: temveč eden zadnjih poštenih kopunov na Kranjskem! Ko to reč zaliješ še z bržanko ali pa kar z Zelenčev* kislico s Šrajbarskega turna, je skoraj tako, kot da bi poslušal muziciranje svete Cecilije. Nato prav zares manjka samo še Wurzbachova frajla* in njen klavir.

Tako lepo smo vse to pripravili, zdaj pa si ostal, moj stari prijatelj, tu sam z menoj, ki ne morem na tem svetu nič več nič – in kolikor vem, ne boš spravil enega samega požirka vase, čeprav bi se spodobilo. Vse bo ostalo, kot da ni bilo nikomur namenjeno, ohladilo se bo, postaralo v neužitnost, skisalo, splesnelo, kot vse živo, ko mu poteče ura in dan. Na koncu se še beračem ne bo ljubilo pospravljati za nami. In, če smem, ugibam, kaj bo porekla tvoja mala nastavljavka*, ko izve:

»Kdo pa ga je potem snedel?«

Kaj ji boš rekel? – Da je smrt končno le zadavila staro, pokvarjeno in zapito pohoto Andreja Figabirta* in da se v takem trenutku ne spodobi? Daj, daj, pijanca obžalujemo z vinom, požeruha z žrtjem in babjeka s kako radodarno gospo. Kaj pa

* Ubi mors, ibi nihil = kjer je smrt, ni ničesar

* cajzci = ljubljanski izraz za ptice selivke, ki so jih lovili v mreže in so veljale za cenjeno delikateso

* Zelenec = Anastasius Grün, psevdonim za Antona Auersperga, Prešernovega in Smoletovega prijatelja, pesnika

bržanka = verjetno vino z Brd

* Wurzbachova frajla = ena izmed hčera Wurzbachove odvetniške družine v Ljubljani – s kulturnim salonom, kamor sta večkrat zahajala tudi Prešeren in Smole

* »mala nastavljavka« = mišljena je mladoletna Ana Jelovškova

* Andrej Figabirt = Andrej Smole je bil sin lastnice znane in bogate gostilne pri Figovcu

je pravil moj Petrič* s Prežeka, da se je cela Ljubljana še lani pohujševala: da sva se tri tedne na gradu nalivala, razgrajala in še med spanjem smrčala, da je odmevalo od Gorjancev; ko so prišli gospod grof Zelenec, pa se je hrup še močno povečal. In da se Dolenjke sicer malo manj umivajo, ker so keltski substrat, da pa so ustrežljive in igrakaste, to tudi vé gosposki in manj gosposki svet, z najinim prijateljem, pesnikom in zdravarjem Kastelcem* vred, ki ima gospodinjstvo kar naprej zasedeno z njimi. Še klobase mu ne znajo skuhati, gospod Miha se trudi, da bi jih kaj naučil, ko pa ne gre in ne gre, jih pač ob mesecu pozamenja – in potem – znova. – Saj si mi ti pravil, da je vsako tretje ljubljansko rojstvo svetopisemsko, brez očeta?!

No, kaj boš rekel Ani?

Vem, nič. Šel boš v vinotoč k stari Metki* in tam sedel šest ur, ne da bi črhnil; pomalem boš zlival njene vinske pomije vase, kadil povaljano, zasvinjano fajfo in boš že čisto neapetičen, otožen in zmeden – pozno ponoči šel nad svojo ubogo, malo Jelovsko in ji boš delal nesrečo. – Kot sem jo jaz ničkoliko ženskam.

In one meni, seveda.

Zdaj odhajam, konec je vseh dolgih plovb in popotovanj po tem maloumnem svetu. Odhajam, in še zmeraj ničesar ne razumem.

Zadnjič sem videl glažovnato Jožefino* in še prej tvojo Julijo*: kakšni tolstoirtni in nepoetični madami postajata! Če pomislim, koliko lepih besed in sijajnih verzov ti je gospodična v svoji rosnosti poklicala iz srca in glave – zdaj pa takole! Meni se je sicer zmeraj zdela prepegasta, prevodenogleda in pregrizasta – vem, moja princesa pa tebi ni imponirala, toda to, kar je zdaj nastalo iz ene in iz druge, o bog! to je pa le strašna uganka tega sveta! Kako nas čas vse žre in kazi – kot da smo brez izjeme obsojeni na najslabše – posebno ženske; posebno mlade ženske. – Ampak, Fini bo počasi utonila v pozabo, prav nič je ne bo ohranjalo v poetičnem spominu; ostala bo le kakšna hohštaperska, bahaška, maulmaherska* slika ugledne ljubljanske družine brez otrok, z dominantno mogočnega Terpinčevega* trebuha z zlato uro na sredi, ona pa bo na njej pogledovala vstran, malo zgrevano, malo ošabno poseebljenje nečesa, kar ni bilo nikoli rosno, nikoli lépo, in čemur ni fajšnmerkerski Andrej nikoli prebiral Heloizinih pisem Abelardu*! Utonila bo s svojo mladostjo, lepoto in bogatijo v času, kot kamen, ki ga vržeš v globoko vodo: saj ostane nekje v dnu, toda zanj ve samo še tisti, ki ga je tja vrgel.

Z Julijo je druga, njo si še mnogo lepšo, kot je v resnici bila, spremenil v verze – takó kot je davna usoda zaprla insekte v jantar na večni ogled. Vsi, ki bodo zmeraj spet mladi in nori, takih pa bo, dokler bo svet stal, poetični in leposrčni, vzneseni in neumni njeno pesemsko podobo brali, bodo ta čudež ženskega bitja hoteli tudi videti. Dokler bo živela, v živo, potem v karseda številnih in prvih upodobitvah. Te pa se bodo med seboj zmeraj manj razlikovale: zmeraj bolj se ji bodo po obrazu pasle omejenosti posteljne in gospodinske služnosti svetega zakona, topoglava

* Petrič = oskrbnik Smoletovega gradu Prežeka pod Gorjanci

* Kastelic = Miha Kastelic, ne prav zgledni Prešernov in Smoletov prijatelj, čbeličar, tudi sam verzifikator

* »pri stari Metki« = gostilna pri Metki, »v pekl« = priljubljeno Prešernovo zahajališče, v nekdanjem mestnem obrambnem jarku, približno tam, kjer je donedavna bila knjigarna Partizanske knjige

* glažovnata princesa Jožefina = Jožefina (Fini) Česková, ena najlepših in najbogatejših ljubljanskih gospodičen iz bogate steklarske družine, nesojena Smoletova nevesta, kasneje soproga gospodarstvenika Fidelija Terpinca

* Julija = Primicova Julija

* »maulmaherska« = gobčna, bahata

* Fidelij Terpinc = eden najsposobnejših slovensko mislečih gospodarstvenikov zgodnjega 19. stoletja; v zakonu s Fini Českovo je ostal res brez otrok, potem pa sta posvojila (njegovo) hčer

nadutost, ki ne vidi veliko dlje od konca novomeške ceste.* in starost – ta zadnji in najbolj ostudni fakt vsega živega. In bodo neskončno razočarani. – Zdaj sem že onstran, tako da vidim dlje: ali ti smem ovaditi mladega in zagrizenega Slovenca* iz rodu, ki prihaja? Kaj je rekel o Juliji? Ne bodi hud in ne tehtaj vsake besede na svetega Mihaela tehtnici za duše, ampak iz dna srca se mu je utrgalo o Scheuchenstuelovi gospej: Zdaj je grda kakor stara žaba!

Vidim te, čeprav je mrak: grenko se smehljaš.

Jaz tudi.

Ko sem lazil in potoval po Evropi in se spečal v Parizu z Jaenette, nisem pozabil, da moram na pokopališče Père-Lachaise*; vse je še dišalo po svežem prekopu, starih kosteh in večni zgodbi o bolečinah, ki nama jo je pravil najin ljubi stari dihur Čop* – o Abelardu in Heloizi,* o čudaški parakletski ljubezni, ki je bila zagotovo čista in vdana samo z njene strani. On je bil prevelik in prebister čvekač, puhel in učen, samega sebe prepoln, da bi bilo še kaj veliko prostora zanjo v njem. Francoz pač; zaradi njih je Bog razglasil napuh za očeta vseh grehov. Spomniš se, kako sva potem, po tej Čopovi zgodbi, razsuta, pretresena in patetična pila pri Kristofbirtu ves večer, in vmes enkrat mi je padlo v glavo, da je to zgodba, ki ji ne more pobegniti nobeno žensko srce. – Z njo zasubim Fini! Gospa Lavrinka,* ki ji je še dovolj mladi umrl mož, me je že poprej naučila osnovnih reči, tako da sem vsaj vedel, kako je z ženskim telesom: zdaj sem potreboval še to, še veliko ljubezen, Heloizine vrste, o kakršni poje in se ji vsaj v besedah čudi že sto let vsa Evropa. Fini ne bo mogla še dihniti ne; omedlela bo od strašne moči besede in vdanosti, od dotika poslednje skrivnosti. Kaj Néri-Corsini, kaj plemeniti grof Manzurov, kaj celo sam car Aleksander,* če je tudi cela Ljubljana govorila kongresne zgodbe, da so jo zapeljali in strli in da je po tistem ostala jalova! Telo se mogoče še obrabi, srce se ne! Zajokala bo od globoke in dokončne zvestobe!

Dobil sem si Popovo pesem o Eloizi*: najprej ji bom jaz bral o samoti temnih celic in kontemplacij; potem, o ljubezni in vdanosti, bo ona brala meni. Držal jo bom za roko, mrak se bo zlival v sobo, natura se bo pretakala skozi naju in zelo blizu zadnjega čudeža bova! Kajti da gre res za čudež, je neizogibno: da se nenedoma nekaj premakne globoko v telesu, pravzaprav onkraj vsega telesnega, v nekih daljnih prostorjih, v katerih tudi živimo, pa ne vemo natančno, kako. Potem pa se viharno razrase in gori zmeraj bolj, da požiga vse okoli sebe, še najbolj telo, in seje vdanost. – Heloiza je postala z Abelardom mati, pa se ni hotela niti omožiti z njim, čeprav je tvegala največjo sramoto: kako se bodo družile otroške plenicе, je govo-

*od konca novomeške ceste« = Primicova Julija se kasneje omoži s pl. Scheuchenstuelom in živi v Novem mestu

* mladi zagrizeni Slovenec = Janez Trdina

* »pokopališče Père-Lachaise« = tja so 1817 simbolično pokopali v skupni grob Abelarda in Heloizo, po sedmih stoletjih; samo nekaj let kasneje je verjetno na svojih evropskih blodnjah grob obiskal Andrej Smole

* »dihur Čop« = vzdevek za Matija Čopa, po Prešernovem epigramu; iz Smoletovih pisem Čopu bi se dalo sklepati, da je Čop Smoleta opozarjal tudi na Abelardovo zgodbo

* Heloiza in Abelard = znamenita srednjeveška zgodba o dveh zaljubljenih, ki jima okolje in človeški zakoni ne dovolijo združitve; kasneje ključna, simbolna zgodba celotne evropske romantike, parafrazirajo jo v vseh nacionalnih literaturah, pri nas po svoje odmeva v Prešernovem Krstu

* »gospa Lavrinka« = mlada ljubljanska vdova iz tistih let, izpričana pri Fr. Kidriču (monografija o Prešernu)

* Néri-Corsini, Manzurov, car Aleksander = troje imen, ki jih je ob kongresu svete aliance 1821 ljubljanska ulica povezovala s Fini Češkovo (gl. I. Tavčar, Izza kongresa)

* »Popova pesem o Eloisi« = Alexander Pope, angl. predromantik (1688–1744); obstaja pričevanje, da je Smole ob svoji snubitvi Jožefini Češkovi prebiral tudi Popovo parafrazo Heloizinega pisma Abelardu

mila, z visoko sholastiko, krpanje nogavic z dialektiko, smrad po kuhanem zelju s filozofijo in evangelijskimi sporočili? Kako po božje obdarjeni pesnik in filozof z njeno gospodinjsko revščino?!

In še potem, ko so ga za kazen med spanjem skupili in jo je v bolečem obupu zapustil; ko je molil Boga, naj se s čudežem dotakne enega samega uda njegovega telesa ter mu ga vrne in ju s tem reši vseh človeških muk, mu je pisala: Svojemu edinemu po Kristusu! – Spomni se, to sva si oba takrat želela, moj Ribič,* moj France: takšno vesoljno, vsezajemajočo esenco, takšno ljubezen!

Vendar ženske za to nimajo preveč smisla. To si ti vedel ali vsaj prestrašeno čutil že veliko prej, zato si kvantal, da so vreščale in bežale. Jaz pa sem bil zmeraj enostaven otrok, razvajan, zaupljiv, vsega sit: pri Črnem orlu sem še enkrat sklical slavno Komisijo za uničevanje vina, Studentenweinvertilgungskommission, kakor ste ji rekli vi drugi, ki vas je sram vsega slovenskega, ker ste šleve, s starim Kalistrom* na čelu, še zadnjič, sem si rekel, odrinemo s trdnih tal v megle viharnih nebesnih poletov, potem se naslednjo soboto oženim. Samo tako in edino tako lahko oba s Fini potrdiva večnost in neomajnost najine ljubezni. Vinsko degustiranje je bilo mišljeno kot slovo. – Dobro smo opravili, ampak se ne spomniš: domov naju je prineslo nekaj manj prizadevnih tovarišev, zato se pač ne spomniš.

Ko sem se naspal in spočil, da sem bil v najboljši formi, sem si zavezal rdečo pentljico okrog vratu, rdeča barva drasti strasti in čustva, vtaknil Popovo Eloizino epistolo v žep in se slovesno odpravil k njej. Tega nisem še nikomur pravil, bil sem preočaben. Sedla sva na vrt, cvetel je jasin in ptiči so prepevali. Nič ji nisem rekel, samo gledal sem ji kar se da globoko v oči in ji potisnil Heloizo v roke: Beri! sem jo prosil, beri, vsako besedo premisli in glej me! Mislim, da sva to midva! Ona pa me je samo debelo gledala; majhna, prijazna goskica, boginja, ki se je iz trenutka v trenutek spreminjala v tisti znameniti dokaz, da je večni gospod delal žensko v sredo: ker je v ponedeljek delal race, v torek gosi, v sredo pa mu je perja zmanjkalo. – Daj, sem ji še malo in s pojemajočim ognjem prigovarjal, reš je tako, kot ti pravim. Potem je le rekla: Ne znam angleško! O bog! sem vzkliknil, pa kaj potem! Saj je ljubezen nad vsemi jeziki! Pokimala je in odvrnila, da se rajši pogovarjaja kaj drugega, zakaj sem na primer prepustil poštno hleve bratu Mihaelu. Takrat je od nekod priplula še stara Češkova, ki bi seveda lahko živela tri tisoč let, pa se ji niti v sanjah ne bi posvetilo nič tako lepega in čistega, kot se je Heloizi kazalo sleherno uro in dan, je pa hitro videla, kako se stvari sučejo in tudi grofa Manzu-rova, ali kdor je že plemenito popasel Finikino telo, je imela še zmeraj po babje v čislih – čeprav je že zdavnaj odpotoval nazaj v Petersburg. – Rekla je: Gospod Smole, zelo v redu mlad mož ste, vredni naše Jožefinike – mislila je seveda na denar – ampak ali ne bi še kakšno leto ali dve počakali? – V meni se je takrat začel velikanski potres, ki je pol življenja sesul v ruševine: Kako naj velika, vesoljna ljubezen čaka?! Ljubezen je vihar, ki podira hiše in drevesa, kako naj bi potem ponižno čakala pred vrati na milostno prikimanje debele in filistrske glažovnate gospe Češkove? Ljubezen je esenca sveta, je duh vesolja, ki vse žene naprej, ki se mimo razuma in fizike nenadoma naseli v telesu – ali pa tudi ne. Če pa se, je to največji dogodek in sreča za človeka, ker se takrat v njem zgosti vse, vsa pasja uganka življenja: ne kot odgovor, pač pa kot močno stanje. To ni nagon, ni neumnost živali, to je strnitev vesoljnega kaosa v odrešujoči kozmos. Sijajno razodetje.

* »moj Ribič« = domače ime pri Prešernovih

* »stari Kalister« = Matija Kalister, učitelj, bibliotekar, Smoletov sodobnik in znanec

Ti veš, da je Figabirtov Andrej zmeraj nosil klobuk zelo pokonci, zmeraj je bil občutljiva žival. Vstal sem, se priklonil, prosil Eloizino epistolo nazaj in za zmeraj odšel. Res se mi je strašen hrup razlegal po glavi in srcu. Zdel sem se odgovoren za celotno veselje, ki se je ta čas z velikim upanjem naselilo v meni.

Od Lavrinove gospe naprej pa sem tudi vedel, da je telesna golota ob vsej sicer sladki umazanosti pot do zadnjega roba sveta. Ko se ves nor zarineš v žensko telo, je kot da trkaš na vrata univerzalne skrivnosti in nerazumljivosti. Črtati moraš gnilo zatohlost drobovja, ne smeš misliti nanjo, zbrisati sluzasto prepotenost, ki takšne stvari nujno spremlja, zelo trdno moraš zamižati, da te skoraj zagotovo odnesejo vesoljske turbulence proti svojemu središču. Nese te in nese kot vihar drobno ptičko, kot hudournik odtrgano vejo – zmeraj bolj; ko pa bi te končno moralo vreči čez zadnji slap, naenkrat vsa tista energija zgine v šoder, se potuhne v nič, telo nas izda in ovene v smrtni onemoglosti in obupu. – Nič ni, nič ni, tudi to ni nič! razbija srce. Ko se malo zbereš, poskusiš znova, in stvar se ponovi.

Tako sem hodil k Rudolfci,* ki je rada dala in se ni veliko sekirala; tudi ji je bilo bolj ali manj vseeno, kdo je bil, samo da je bil; ko mene ni bilo, jo je pač zbrisala s tistim huzarskim oficirjem, ki je poprej skušal na hrbet položiti pol ženske Ljubljane. Dolgo sem hodil tja, toda dlje ko sem hodil, manj mi je bilo jasno. Še zdaj mislim, da te vrže čez zadnji prepad resnice, samo če ti stoji ob strani Heloiza; toda takšne ljubezni ne zmore nobena ženska več. Vsi smo ujeti v blatno fiziko, v tisti panerotikon, v kakršnega je sprevržen ves človeški in živalski svet; vse se tlači in združuje, gnete brez reda in meja – do kamor pač telo zmore. Na dnu pa slejkoprej ostaja tema, potuhnjeni in jalovi obup užitka. Tolažimo se, da je en sam svet in eno samo življenje, – toda tudi to je jalovo.

Saj veš,* kako je na koncu pisala Heloiza iz kloštra Abelardu: Dokler sem uživala s teboj v polteni nasladi, sem še mogla dvomiti – ali sem sledila klicu srca ali samo stregla svoji pohoti. Danes konec pojasnjuje začetek: sama sem svojim čutom prepovedala sleherni užitek, samo da se pokorim tvoji volji po čistosti. Nič nisem ohranila zase, razen tega, da sem vsa tvoja last. Vem, da si živ, in to je moja edina tolažba. – On pa ji je zapovedal čistost šele potem, ko je bil že evnuh, ko ni mogel z njo kot žensko nič več nič.

Zdaj si pa misliva gospo Scheuchenstuelovo ali jalovo gospo Trpinčevo, da pišeta kaj tako milega izpod svojega zakonskega sala, Julija tebi in Fini meni... Ohahaha...

Ljubezen zvesto najti – kratke sanje!

V tej deželi svinjskih rilcev! Schweineland!*

Jaz pa sem si neznosno zabil v glavo, da jo moram najti, Heloizo. Vtikal sem se v vse ženske, ki so mi prišle na pot – in ko doma nisem našel ničesar, sem šel vsenavzkriž v svet. Toda bilo je zmeraj slabše. Dokler se me je držalo kaj maminega denarja, so vsaj bile dostojne gospe in gospodične, na telo so si naložile mošusa, da se izpod dišav ni prenasilno razširjal blatni smrad minljivosti; tudi nekaj duhovitosti in želje po zabavi so zmogle. Ko sem bil zmeraj bolj reven in je bila tudi moja ljuba mama, ki je znala celo iz konjskih fig napraviti denar, daleč, pa se mi je nastavljala zmeraj hujša umazanija. Jaenette, ki me je pospremila na Abelardov grob v Pèrelaichaisu, ni bila več noben zgled snažnosti, mislim, da niti za francoske gospode, ki sami niso pretirano občutljivi, ne. Bila je prijazna predmestna deklica, ki si je kruh

* »Rudolfca« = Marija Rudolf je Smoletu 1827 rodila sina

* »Saj veš...« = od tod je nekajkrat citiran Abelardov ali Heloizin tekst

* »Schweineland« = svinjska dežela (Smoletov izraz)

služila s prostodušnim nastavljanjem in mi je kot staremu frankofilu za povrh dodala še francosko bolezen.

Najprej se mi je zdelo zabavno, višji ljubljanski policaj Kremnitzer* bi jo gotovo nagradil, potem pa sem se spomnil, da veliko razlogov za šale ni. Zato sem obrnil na filozofsko stran: Torej sem zdaj tudi sam kastrat, s to boleznijo; kot je bil Abelard, mogoče smo zdaj bliže neznani Heloizi. Take stvari se hitro razvejo, dame se me bodo izogibale, celo najradovednejše. Bogataševa bolezen in revežev prašič hitro zaslovita daleč naokrog.

Počutil sem se slovesno. Sklenil sem se smiliti sam sebi in si prepovedati ženske, kot sveti oče Origenes* iz cerkvene zgodovine, ki se je obmóžil samo zato, da bi lahko brez skušnjav in greha učil božjega nauka tudi slabši del človeštva. Začel sem preučevati to stanje in priznam, da sem na koncu bil spet zmeden. Vsa Stara zaveza, ki je vendar največji kup človeške modrosti, ne mara srednjega spola, ker ni božji. V Devteronomiju* je Mojzes zapovedal: Naj ne stopi v Gospodov zbor evnuh stolčenih, odtrganih ali odrezanih spolovil! Gospod ne mara niti žrtvenih živali v takšnem stanju. – Na drugi strani pa so številni cerkveni očetje zapovedovali askezo predvsem zato, da se ne okužimo z grehom. Sveti Hieronim* je govoril o peterici čutov, ki kot skozi okna prinašajo duši sovražnike. Kadar torej ti sovražniki vdoro v nas, kje bo potem svoboda, kje pogum, kje razmišljanja o Bogu – še posebej, ker si zaslepljenec pričara tudi še vse pretekle naslade! Spodbujeni s temi razlogi so mnogi filozofi zapustili udobna mesta in vrtove in odšli v zapuščene, celo puščavske kraje.

Kaj je potem pravo: evnuštvo po cerkvenih očetih ali moškost po Stari zavezi?

Ti veš, ti me poznaš, moj ljubi prijatelj, kako neodporen in nestanovitni sem; bolj ko je tekel čas v takšnih premišljevanjih, v večjih množinah so mi prihajale pred oči tiste reči, ki jim je sveti Hieronim rekel pretekle naslade. Mar nam ni dal veseljni Gospod telesa zato, da nam je v veselje?

Prihajale so mnoge nove ženske in po pravici povem, da sem širil francosko kulturo s prejšnjim navdušenjem. Vsakokrat, ko sem potrkal v ženskem telesu na zadnjo skrivnost, sem si potihem zaklical: Nisem kastrat in Gospod se veseli nad menoj, čeprav nisem filozof ali misijonar!

Samo včasih, ko me je za kazen začela božja previdnost opominjati s prihodnostjo, sem storil kakšno neumno. Iz Londona sem se nekega večera odpeljal v Dover, tam blodil ob obali pod visokimi klifi* in molil: Na koncu sveta sem, vesoljni Gospod, sam, in kličem k tebi, medtem ko se mi srce trga od bolečine! – Besede sem si seveda spet sposodil pri Abelardu: vesoljni Gospod pa je samo molčal in pošiljal valove ob obalo. Zato sem se odpeljal nazaj in se zabil v prvi pub. Mislil sem nate, pogrešal sem te. Takrat sem bil tudi jaz suh in morala bi s stisnjenimi zobmi požirati najslabši ale vsega Albiona, ampak manjkalo mi je takrat, da nisi sedel zraven na klopi, da nisi vsaj molče premleval z usti in kašljal v fajfo, ali pa celo rekel kaj čez kakšno sveto Ljubljankanko, čez Čopovo gospo Höffernovo* na primer, ki je rinila za svojim pobožnim bratom k Indijancem v Ameriko, pa mu je

* Kremnitzer = takratni šef ljubljanske policije

* Origenes = cerkveni oče (185-253)

* Devteronomij = peta knjiga Mojzesovega Pentatevha (»petoknjžja«)

* sveti Hieronim = slikovito zgovorni razlagalec biblije, patristik (345-420)

* klif = strmo spodjedena obala

* »Čopova gospa Höffern« = Antonija Höffern, sestra misijonarja F. Barage, por. s Feliksom pl. Höffernom, po moževi smrti 1830 je kmalu obveljala za Čopovo zaročenko; ko je Čop utonil, je odšla z bratom v Ameriko in doživela nenavadno usodo

pobegnila, ker je nebožje rinil vanjo, in je potem iz dneva v dan zgubljala sveto vero v sebi. Ali pa, zaradi mene, čez Terpinčev klavir, ki je služil nadutosti, napuhu in nemuzikaličnemu trpinčenju. O bog, da mi ni bilo lahko! Bolan sem bil od vračanja in nevrnitve. Od iskanja in nenajdenja obupan!

Ampak, kako naj se vrnem, ko bi me upniki živega odrli in policaji deložirali v najglobljo luknjo znamenitih ljubljanskih zaporov! Pisali so mi, da me od tistega tedna, ko smo se poslavljali od Tončka Čopa* in njegovega samskega stanu, ko smo opustošili strelišče in so nam za ples svirali vojaški trobentači, hrepeneče čaka še nekaj prav posebnih upnic, pomnoženih s prirastkom, za katerega trdijo, da naj bi bil Smoletovega rodu. Kako naj bi se brez skrbi vračal, čeprav je moja skrbna mati poplačala največje nergače in sitnobe?

Če ne bi bil Andrej Smole, bi se bil obesil.

Tako pa sem se vseeno vrnil.

Vmes pa sem si večkrat želel, da bi bil – ne boš verjel – madame Pompadour, pri priči bi odšel na Dunaj in zapeljal to staro babo od Metternicha, ves njegov policijski konsistorij, zapravljal bi avstrijski erar za frajgajste – ti bi bil prvi med njimi, toda še Vrazu bi kaj dal, čeprav špekulira z domovino. Zbral bi vas vse na nov ljubljanski kongres – v dveh dneh bi zmanjkalo pijače pri Metki, Krištofbirtu,* Črnem Orlu, Dolničarju, v teatru, pri Dolencu; v vseh dvesto vinotočih po spisku in tudi v Collorettovi kavarni bi najkasneje tretji dan ne bilo ničesar, kar teče. Vse ženske bi se razbežale iz mesta in s Kranjskega, kakšen mračen romantik, kot je Hilscher,* bi se od slovesnega navdušenja ustrelil! O, spraval bi avstrijsko državo na kant, hitro in natančno – to je tudi edino, kar res znam! Pompadourka je za Voltaira, Rousseauja in Montesqueuja priležnemu kralju – še zdaj govori ves Pariz – pokradla 37 milijonov zlatih liber in zapravila Kanado: toda Smole bi, če bi bil dobra baba, pokradel Dunaju še trikrat več. Cesar bi na koncu hodil v žakljevine in bos za sveto procesijo in prosil Boga, naj vendar pošlje kakšno streljo, kugo ali pa naj stori, da odnese to nadlego povodenj v Črno morje; Hofburg bi bil lačen in žejen od revščine! Doktorju Prešernu bi pred Uršulinsko cerkvijo postavili sto metrov visok slavolok zmage, ker ga ni Slovenca, ki bi lahko še kdaj bil večji – potem pa bi spet odšli k Metki iskat v kleti, če je še kje kak pozabljen sod. Ko pa bi vzdignil cesar vojsko nad nas, bi pobegnili k tvojemu slavnemu stricu Jakobu, varuhu Šmarne gore, in k tvoji sveti teti, materi Mariji,* se skesali, posrkali do zadnje kaplje vse, kar tvoji dobri stric hrani za slabe čase in kar so trudoma natovorili tja gor, in kazali navzdol cesarjevim ljudem osle! Če so bili Voltaire in kompanija vredni Pompadourke, potem si ti zagotovo vsaj pobabljenega, skurbanega in skopljenega Smoleta!

Pokazali bi, da je tole, kar smo, narod: da živi in bo še marsikatero stoletje živel od anonimnih pisem, opravljanja, zatohlega vpitja in druge človeške revščine, da pa ni prav nič slabši od drugih; da so celo njegovi najbolj slavni gosposdije šleve in šnofači, s Kalistrom na čelu in Kuraltom,* ki razlaga, da so slovenske pesmi bedna

* Tončka Čopa = Anton Čop, sodnik, Matijev sorodnik in rojak; 1827 se je že nekoliko v letih oženil (41 let), kar so prijatelji s Smoletom na čelu hrupno in potratno proslavili; takoj zatem je Smole pred upniki za nekaj let zbežal po Evropi

* pri Metki, Krištofbirtu... = takrat znamenite ljubljanske gostilne; Colloretova kavarna je delovala v deželnem gledališču

* Hilscher = Josef Emanuel Hilscher (1806–1837), nemški pesnik in pisatelj, po poklicu vojak, nesrečno in mračno zaljubljen v hčer ljubljanskega trgovca Angeliko (sonetni venec!), byronovec

* »k tvoji sveti teti, materi Mariji« = Prešeren se je rad šalil, da je sveta mati Marija, patrona cerkve na Šmarni gori, njegova teta, ker je njegov stric Jakob župnik njene cerkve

* Kuralt = Martin Kuralt (1757–1845), svojevrstna, samosvoja osebnost, pristaš skrajnih idej francoske revolucije, pri avstrijskih oblasteh v nemilosti; vendar v nacionalnih pogledih večkrat defetist

zmeda neumnosti, kvant, praznoverja in neubranosti, in celo z najinim preljubim dihurjem, ki se mu iz same komodnosti niti pisem ne ljubi pisati po slovensko, potem pa iz te lenobe dela celo znanost, na koncu pa tudi s tabo, ljubi Prešeren – ampak da smo vseeno narod. Čeprav rajši zlivaž vase vsake vrste vinske pomije in si kvariš jetra, si vendar Mojzes in nam je dobro, da te imamo. O sebi ne govorim: dosti suše sva skupaj naredila na tem svetu, dosti ženskam pregledala spodnje perilo, če so ga sploh imele – ubi Bacchus ibi Venus,* – vsaj v gostilne sva uvajala slovenščino, in nekaj tlačanske siromaščine na Dolenjskem sva navadila saditi krompir in koruzo,* od katerih ne pobirajo desetine, ker ju ni v urbarjih. Nekaj škode sva le napravila.

Glavno je, da tem beticam počasi dopovemo, kaj smo: da smo narod po božji volji. Ti to moraš, ker ti je vesoljni Gospod to dal. Nisi ravno Orfej,* si pa Prešeren. Meni je težje: jaz to svojo narodno domovino že vse življenje iščem, pa razen tebe, Čopovega knjigočrva in nekaj narodnih polljudi nisem še našel ničesar. Kastrat sem kot Abelard, s kurbami se družim in ne najdem ljubezni, ker jo najbrž iščem na napačnem kraju. Starim tetam plačujem šnopc, da mi deklamirajo še starejše pesmi, Vrazu, zmedi štajerski, jih pošiljam, da končno mogoče sestavimo dokaz naše samostojnosti vsaj za prvo silo. Potikam se po tem svetu hrom od telesnih in duhovnih bolezni in se vseeno veselim: Zmagali bomo! Zdaj me ni več, ampak zmagali bomo! Pokazali bomo vsej tej kramariji, da je tudi ponos nekaj! Kot je rekel sveti Pavel Korinčanom, tako bomo rekli tudi mi: Kdor je zvest Gospodu, je z njim en duh. Ali ne veste, da je vaše telo hram našega skupnega duha, ki je v vas in ga imate od naroda, tako da niste svoji?

Toda kaj, ko ob teh besedah spet vidim samo: Terpinčev velikanski trebuh, Scheuchenstuelovo vohunstvo, odurno ošabnost stare Primčevke, špehnata ženska telesa v Kastelčevi postelji, vidim prevzvišenega gospoda Antona Alojzija* in njegovo blagorodno kvartopirsko grofico Frančiško s starim, nahodnim in obnemoglim soprogom, vidim tisto homeopatsko prismo do patra Fausta* in patra Benvenuta*, ki ti daje tako zvite in pregrešne nasvete, vidim 400 notoričnih mestnih pijancev, kolikor jih ima prešteti policijska ostuda Kremnitzer, vseh tisoč uradnikov in lupanarijev, staromladenških pohot, zaribanega sodnika Ribizla, ki te ni nikoli maral, ker te ni razumel in te tudi ne bi, če bi živel milijon let, vseh 11 odvetnikov, skostenelo gospo Angeliko, ki ni marala Hilscherja, našega zvestega in hipohondričnega komisionarja Jakona*, petindvajset špeceristov, vidim zgubljenega Piškotovega študenta in našo blodno komisijo, butaste streliške gospode in podoficirsko golazen, ki po temnih stopniščih in kotih Redute obdeluje lačne in vseeno pohotne perice, vidim krakovske fakine, ki žro pečene piščance in kuhane rake – in si zgroženo mislim: O Bog, v ta narod sem zaljubljen! V to svinjsko deželo! Na ta evropski odpadki sem mislil, ko sem po zahodu iskal oltarje svobode in bežal pred svojo glažovnatu princeso, preganjal cipe in bil zmeraj bolj rezanec! Mož s takšno babo in takšno domovino je kastrat, če tudi pogineš od lastne pohotnosti!

In vendar je to vse, kar imava: dva resignanta, ki jima je čas odnesel ženski v starost, pričakovanje v navado, veliko domovino v majhno provinco, Čopa odplavil

* »ubi Bacchus ibi Venus« = kjer je pijača, je ljubezen

* krompir in koruzo = kot novi poljščini ju ni bilo v urbarskih določilih o dajatvah

* »nisi Orfej = aluzija na Prešernovo misel o pesniški moči

* Anton Alojzij = Wolf, razsvetljeni in zaslužni ljubljanski škof;

pater Faust = znamenit homeopat pod Šmarno goro;

pater Benvenut = svojevrsten zaupnik mnogih takratnih in kasnejših ljubljanskih literatov;

* Jakon = Jaka Zupan, še en ljubljanski posebnež, navdušen »slavist«/slavofil, tudi sam verzifikator;

z vodo. – Vem, bil sem zmeraj vreden samo toliko, kolikor sem zapravlil, bogat pankrt. Moja kariera: konjar poštnega hleva, trgovski subjekt, prežeški grafon, Oberschützenmeister*, Weinvertilgungskommissionspräsident, večna jeunesse dorée, ki je s prijatelji in ženskami zapila tri mamine hiše in za dve banki denarja.

Z enim samim zvestim prijateljem, ki je edini genij tega sveta. Pa še ta je bolan in kašlja. Saj še kašljaš?

Ampak zdaj si si vsaj moško trebljenje uredil s tistim otroškim trapšetom od Jelovščine hčere; ne vem, kako ti je ob njej, mogoče se ti zdi, da si tudi še sam mlad, ko zamižiš. Pesniki s telesi radi gazite blato, ta čas ko z duhom blodite po temnih zarjah in mraku besed, to vem. Meni ni treba, Gospod mi je prihranil. Worte sind* – Schlegel nach – nur dumpfe Zeichen – zatohla, nejasna, votla znamenja, med katerimi se izgubljam in pogrezamo do vratu.

Še jaz, ki sem vse življenje iskal, česar nisem nikoli našel, ker se je potuhnilo v Finino podobo, celo jaz, ki nisem nikoli razumel metrike ali pa se mi je zdela bedasta, kaj šele da bi znal napraviti en sam verz, sem mrak besed zmeraj čutil tako zelo, da me je bolelo. Bolj ko sem slep od nature rinil v žensko, dlje je bila zmeraj spet Heloiza; bolj ko sem ponavljal njeno ime, manj jasna je bila; bolj neizmerna je bila daljava med veseljem in minljivostjo; med jalovo potuhnjenostjo in zadnjimi odgovori; med poniglavim užitkom in resnico, četudi prazno; med blatom, iz katerega je Bog delal človeka, in božjo milostjo. Zdaj me je že leta, kadar sem z kateško končal, pregazila praznina in kričala: Kakšen vrag, kakšna pravica je to, da moram, če nočem; da norim brez pameti; dokler je ne dobim, v svojo škodo – ker vse prej ali slej za svojo pohoto izstavijo račun. Zgnil bom pri živem telesu; kot zadnja psica na cesti sem, kot vse živo na svetu. Kakšna surova igra z nami, kakšen cinizem našega vesoljnega Gospoda! Kdo ga ne bi preklel, ki nam vseeno daje najslajše – kajti kaj pa je še drugega življenje?

Zdaj čakam v temni čakalnici, da mi pove, da ga vprašam, tam zadaj v temi, kako misli s tem. Če sploh je.

Ne vem, mogoče je vse skupaj res bila samo senca, kot Shakespeare pravi sanjam: senca ta najin narod in to moje življenje. Nikoli ti nisem rekel, ker si se že tako sam preveč žrl, pogosto pa sem mislil: Če je senca, je pač samo senca! Toda vsaka senca ima vendar svoje drevo! In tega ne vidim, čeprav sedim v njegovi senci: mogoče je treba drevo samo izčistiti, izbrisati iz goste nočne megle.

Zato sem te tako zelo gnal zadnje leto: če bi spravili na lep, snažen kup vse povrsti, kar imamo – Matička, Vodnika,* ljudske pesmi, tudi kosmate, ker so prav tako naše, tebe, Grabrijana*, celo Ciglerja, naj mu bo, bi se mogoče pokazalo, da le nismo samo senca. Ne bi bili več zdvojeni izgubljenici, ne dom za onemogle podevropske sirote, ki ne vedo, kaj bi s svojo usodo in bi se mogoče našla domovina za Abelarda v nas. Lahko bi rekli: Ni veliko, toda vseeno je bolje biti svinjski pastir in zadnja živa reva v življenju, kot kralj vseh mrtvih pod zemljo, spomenik zapuščene nekdanjosti.

Kar sva napravila, to sva napravila. Zdaj je pozno in ostal boš sam. – Kar sem razbobnal po mestu, da grem na obisk k cesarju, je bila zadnja šala. Vedel sem, kam se odpravljam – k poslednjemu cesarju: samo tam še lahko izprosimo milost za naš časopis. Samo tam me ne dojdejo ljubljanski policijski komisariji in njihov cenzurni

* Oberschützenmeister = višji strelni mojster, funkcija v strelnem društvu

* jeunesse dorée = zlata mladina, lahkomiselna, zapravljava

* »Worte sind...« = citira Schlegla

* Matiček, Vodnik, ljudske pesmi = Smole je pred smrtjo začel z vročično založniško dejavnostjo

* Grabrijan = eden od nadarjenějšíh čbeličarjev

šajskerleraj. Ponoči, ko nisem spal, sem poslušal uro, ki me je odslavljala, in sklenil: God se bliža, še zadnja veselica, še zadnjič ne odpustim rajnji materi, da me ne pusti do poslednjih 12.000 goldinarjev – moj bog, France, saj sploh ne veš, koliko denarja je to, vse življenje ga ne boš videl toliko: zdaj ga bo pa požrl epileptični cesar Ferdinand za kakšno Metternichovo maškarado; še enkrat si dopovem, da je smrt cena za življenje in da je prava ljubezen prihranjena samo kastratom, ker nič ne moremo. Še enkrat pokažem temu svojemu objokanemu in skoporitemu narodu, kako se zapravlja, potem pa pač grem.

Toda kaj če je ves ta najin napor početje brez končne žetve? S slovesnimi občutki, da delava sicer zgodovino in narod? Kaj če je vse skupaj res le senca brez drevesa? Heloiza brez Abelarda? Grenka, gluha, mračna samota kontemplacije in nekaj knjigotrških zmazkov, ki jih trudoma prodajajo Paternolli*, Hirschfeld in Zupan – zato, da nama je lažja misel na konec sveta?

Ne vem, koliko je vredno, kar sem v življenju počel; mislim, da nič. Kdo bo kdaj kaj dal na spomin zavoženega babjeka in pijanca? In če bo tudi kdaj Ljubljana naša in če bi bolj po pomoti kot zares moji revščini kdaj vzdali kakšno spominsko ploščo, jo bodo zmeraj spet obkozljali pijanci in pomazali mestni elementarci.

Toda eno-le drži: vse, kar sem delal, sem počel z velikim veseljem in bil sem ti zvest prijatelj v veselih urah, ki si jih neskončno potreboval. Ko bi te imel samo najin ljubi knjigogrižni Čop v rokah, bi trpel neprestano presušo in bi popil pol manj vina, prekvantal nič, premleval bi stare suhe črke; kaj bi imel od življenja? Nazadnje bi te zvlekel v sveti zakon s kakšno prespodobno in škrufulozno misijonarsko vdovo, ki je pod krilom tako zelo zavarovana, da pri najboljših namenih ne moreš zraven, tudi če se sklicuješ na vse svete zakone in Mojzesove knjige. Kaj bi imel od življenja? Zbogom Črtomir in Bogomila, ves obup od neba do pekla in vse upanje v obratni smeri! Kariero bi končal v trup in v duha zatolščen, ovešen z zlatimi verižicami vse navzkriž, vodeničen okoli srca, živi pokop mladih pričakovanj. Tako pa sva si te s Čopom lepo razdelila: kar je pokvaril Čop, ko te je vlekel v kloster sive modrosti, sem reševal, kolikor sem znal in mogel, jaz – v tisto, kar je v tej naši minljivosti edina tolažba. Če se že veselje igra z nami, potem se igraymo še mi!

Časa pa v nobenem primeru nimamo prav veliko.

Zdaj pa naj Wurzbachova frajla zaigra Avgušтина,* da ne bo vse prereno. Lahko na Terpinčev klavir, meni je vseeno.

Da ne pozabim: najin dihur* nama ni nikoli povedal, da je Abelard svoje sovražnike našel, ulovil in jih po zapovedih Stare zaveze kaznoval z enakim odvzemom moškosti, povrhu pa jim je iztaknil tudi oči, da se ne bi veselili, ko bi videli njegovo bedo. Ne vem, kaj je imel od tega, toda pravično je bilo.

Zavij kopuna in ga odnesi Jelovščam, revščini neumni, prestradani.

Zbogom

* Paternolli... = prodajalci knjig, knjigotržci

* »zaigra Avgušтина« = znamenita in takrat modna popevka o »ljubem Avguštinu«

* »najin dihur« = Matija Čop

(Pričujoča monodrama, ki jo je avtor napisal za igralca Toneta Gogala, je doživela svojo krstno uprizoritev in prve ponovitve konec pomladanske sezone v Narodnem muzeju v Ljubljani. Z njo zdaj Gogala nadaljuje svojo turnejo po Sloveniji.)